

نقد مکتب تفکیک

دفتر دوم: مسائل کلامی

محمد حسن قدردان قراملکی

www.ketab.ir

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
سازمان انتشارات

نقد مکتب تفکیک

دفتر دوم: مسائل کلامی

محمدحسن قدردان ملکی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ دوم: ۱۴۰۳

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

طراح جلد: رؤیانگاران

چاپ و صحافی: آرزوی دیدار

سرشناسه: قدردان قراملکی، محمدحسن، ۱۳۴۴.

عنوان و نام پدیدآور: نقد مکتب تفکیک؛ دفتر دوم: مسائل کلامی / محمدحسن قدردان ملکی

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۳.

مشخصات ظاهری: ۴۲۰ص.

شابک: ۱ - ۵۴۵ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: مکتب تفکیک - نقد و بررسی.

موضوع: Separation— Criticisme & Research

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: BD ۱۴۰۱

رده‌بندی دیویی: ۱۲۱

شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۰۸۶۴

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدمهنشی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶، تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران، خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۲۴۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷۰

قیمت کتاب مطابق QR کد پشت جلد و مراجعه به

ادرس وبگاه www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۲۱.....	پیشگفتار.....
۲۵.....	مقدمه.....
۲۵.....	۱. بیان مسئله.....
۲۶.....	۲. ضرورت و اهمیت تحقیق.....
۲۷.....	۳. پیشینه تحقیق.....
۲۷.....	۴. هدف اصلی تحقیق.....
۲۸.....	۵. سؤالات و فرضیه تحقیق.....
۲۸.....	۶. زمینه‌های استفاده و کاربرد نتیجه‌ها.....
۲۸.....	۷. روش انجام تحقیق.....
۲۸.....	۸. نوآوری.....
۳۱.....	فصل اول: خداشناسی.....
	مبحث اول: شناخت خدا (حصر شناخت خدا به عقل فطری و انکار عقل بشری).....
۳۳.....	تحلیل و بررسی.....
۳۶.....	۱. آیات توصیف معرفت خدا به فعل انسان.....
۳۷.....	۲. روایات توصیف معرفت خدا به فعل انسان.....
۳۸.....	جمع‌بندی.....
۴۳.....	مبحث دوم: نفی صفات ذاتی خدا.....
۴۴.....	گفتار اول: دیدگاه تفکیک و ادله آن.....

۱. دیدگاه تفکیک (انکار صفات ذاتی و طرح نظریه کمالات و تعبیر)..... ۴۴
- ۱-۱. قبول صفات ذاتی ۴۴
- ۱-۲. انکار صفات ذاتی و غیریت ذات و صفات ۴۵
- ۱-۳. ارجاع صفات ذاتی به سلبی ۴۵
- ۱-۴. اصطلاح «کمالات و علایم» به جای صفات ۴۶
۲. مستند نگره تفکیک (روایات نافی صفات ذاتی خدا) ۴۶
- گفتار دوم: تحلیل و بررسی ۴۷
۱. نقد قرآنی (آیات دال بر صفات ذاتی) ۴۸
۲. نقد روایی ۵۰
- ۱-۲. روایات نافی صفات، ناظر به نظریه «زیادت صفات بر ذات» ۵۰
- ۱-۳. روایات نافی صفات، دال بر عجز انسان از درک صفات الهی ۵۰
- ۱-۴. وجود فرابین در روایات دال بر نظریه عنینیت ۵۱
- ۲-۴. روایات دال بر صفات ذاتی خدا ۵۲
۳. نقد عقلی ۵۶
- ۳-۱. لازمه تفسیر صفات ذاتی به سلبی: لزوم تکرار ۵۶
- ۳-۲. تقدیم عقل بر نقل ۵۷
- ۳-۳. نقد نظریه «کمالات و تعبیر» ۵۷
- مبحث سوم: امتناع توصیف خدا و مبانی و ادله نگره تفکیک..... ۵۹**
- گفتار اول: آیات ناهی از توصیف ۶۱
- تحلیل و بررسی ۶۱
- الف) نهی از توصیف خاص ۶۱
- ب) آیات دال بر تجویز توصیف خدا ۶۲
- ج) تعارض آیات ناهی و مثبت توصیف ۶۳
- گفتار دوم: روایات ناهی از توصیف ۶۳
- تحلیل و بررسی ۶۴
- الف) تعارض روایات نافی با آیات و روایات مثبت توصیف ۶۴
- ب) وجود روایات مثبت جواز توصیف ۶۴
- ج) حمل روایات نافی بر نفی توصیف خاص ۶۶

- گفتار سوم: ادله عقلی..... ۶۶
۱. لزوم تشبیه..... ۶۶
- تحلیل و بررسی..... ۶۷
- الف) عدم لزوم تشبیه در توصیف عقلی..... ۶۷
- ب) آیات و روایات دال بر جواز توصیف..... ۶۷
- ج) جواب نقضی (لزوم توجه تشبیه بر توصیفات آیات و روایات)..... ۶۸
۲. امتناع معرفت خدا..... ۶۸
- تحلیل و بررسی..... ۶۹
- مبحث چهارم: تبیین صفات ذاتی خدا..... ۷۱**
- گفتار اول: علم خدا و متعلق آن..... ۷۱
۱. تفسیر عقلی از علم الهی..... ۷۳
۲. انکار معلوم علم پیشین الهی..... ۷۴
- ۱-۲. رویکرد نقضی..... ۷۶
- تحلیل و بررسی..... ۷۶
- الف) دلالت آیات بر معلوم (وجود پیشین و بسیط جهان امکان) در
خزینه علم الهی..... ۷۶
- ب) روایات دال بر وجود معلوم (بسیط پیشین جهان) در ذات الوهی... ۷۷
- ج) توجیه و تفسیر روایات دال بر «علم بلامعلوم» خدا..... ۷۹
- ۲-۲. رویکرد عقلی..... ۸۰
- ۱-۲-۲. لازمه وجود «معلوم»، ترکب ذات الوهی یا تعدد قدما..... ۸۰
- ۲-۲-۲. لازمه وجود «معلوم»، خلقت از «شیء»..... ۸۱
- ۲-۲-۳. فقدان «معلوم» در علم به ممتنعات و أعدام..... ۸۲
- الف) استحاله عقلی علم بدون معلوم..... ۸۲
- ب) وجود «معلوم» در علم به ممتنعات و معدومات..... ۸۲
- ج) عدم تعلق علم خدا به أعدام و ممتنعات محض از منظر قرآن..... ۸۴
۳. بداء..... ۸۵
- ۱-۳. موضع نگره تفکیک (تغییر در علم الهی با اراده اش)..... ۸۷

- ۳-۲. ادله قرآنی..... ۹۲
- ۳-۲-۱. نسبت محو و تثبیت به خدا..... ۹۲
- تحلیل و بررسی..... ۹۲
- ۳-۲-۲. قدرت و تصرف خدا در هر آن در نظام جهان..... ۹۳
- تحلیل و بررسی..... ۹۴
- الف) سازگاری نظام علیت با قدرت و تصرف خدا در مقام تدبیر جهان..... ۹۴
- ب) آیات نافی نظریه بدهاء (تفسیر رأی و حکم الهی)..... ۹۵
- ۳-۳. ادله روایی..... ۹۸
- تحلیل و بررسی..... ۹۸
- الف) خلط معنای بدهاء «معقول» و «نامعقول»..... ۹۸
- ب) روایات دال بر تعیین همه رخدادهای جهان در نظام علمی و لوح محفوظ..... ۹۸
- ج) روایات دال بر تعیین همه رخدادهای بر اساس قضا و قدر علمی و عینی..... ۹۹
- د) تعارض با آیات و روایات نافی بدهاء..... ۱۰۰
- ه) جرح در دلالت و سند روایات بدهاء..... ۱۰۱
- ۳-۴. اشاره‌ای به چند نقد عقلی..... ۱۰۱
- ۳-۴-۱. خلط لوح محفوظ و لوح محو و اثبات..... ۱۰۱
- ۳-۴-۲. تناقض علم ذاتی و کامل خدا با بدهاء..... ۱۰۲
- گفتار دوم: مشیت و اراده خدا..... ۱۰۳
۱. مشیت و اراده و فرق آن دو..... ۱۰۳
- ۱-۱. مترادف مشیت و اراده..... ۱۰۴
- تحلیل و بررسی..... ۱۰۴
- ۱-۲. تأخر مشیت از اراده..... ۱۰۵
۲. مشیت و اراده و تغایر آن با علم..... ۱۰۷
- تحلیل و بررسی..... ۱۰۷
- الف) وجود مشیت ذاتی و فعلی برای خدا..... ۱۰۷

- ۱۰۸..... (ب) ارجاع مشیت و اراده به علم در مقام وجودشناختی.....
- ۱۰۸..... ۳. مشیت و اراده، صفت فعل، نه ذات.....
- ۱۰۹..... تحلیل و بررسی.....
- ۱۱۰..... گفتار سوم: قدرت خدا.....
- ۱۱۰..... ۱. تعریف قدرت خدا.....
- ۱۱۰..... ۱-۱. تعریف لغوی و اصطلاحی قدرت.....
- ۱۱۲..... ۱-۲. تعریف قدرت خدا.....
- ۱-۳. تعریف نگره تفکیک (اضافه نمودن اراده و مشیت بر تعریف و حقیقت قدرت)..... ۱۱۴.....
- ۱۱۵..... ۱-۳-۱. استیلا و سلطنت.....
- ۱۱۵..... ۳-۲. انجام و ترک فعل موقوف به خواستن و نخواستن «ان شاء فعل» ...
- ۱۱۶..... تحلیل قدرت به علم ذاتی الهی و انسان.....
- ۱۱۷..... تحلیل و بررسی.....
- ۱۱۷..... الف) تعلیق قدرت به علم، مستلزم وجود مرجح و نیاز بدان.....
- ۱۱۸..... (ب) تغایر علم و قدرت.....
- ۱۱۹..... ۲. گستره قدرت خدا.....
- ۱۲۱..... **مبحث پنجم: الهیات سلبی**.....
- ۱۲۳..... گفتار اول: مبانی الهیات سلبی و نقد آن.....
- ۱۲۳..... ۱. تبیین وجود خدا و ممکنات.....
- ۱۲۴..... ۲. نفی و انکار صفات ذاتی.....
- ۱۲۵..... ۳. اشتراک لفظی.....
- ۱۲۵..... ۴. عدم احاطه بر ذات الوهی.....
- ۱۲۵..... تحلیل و بررسی.....
- ۱۲۶..... گفتار دوم: لوازم باطل الهیات سلبی.....
- ۱۲۶..... ۱. لغویت آیات توصیف خدا به صفات کمالی و امر به خواندن خدا با آنها.....
- ۱۲۷..... ۲. لغویت روایات توصیف خدا.....
- ۱۲۸..... ۳. اثبات نظریه تعطیل.....

۴. لزوم توصیف ممکنات به ضدیت با خدا ۱۲۹
۵. تردید یا انکار اصل وجود خدا ۱۲۹
۶. خلط مفهوم و مصداق ۱۳۱
۷. تعارض با ادعای معرفت فطری انسان به خدا ۱۳۱
- مبحث ششم: فاعلیت خدا (صفات مؤثر در فاعلیت و رابطه فعل با فاعل) ۱۳۳**
- گفتار اول: نقش علم در فاعلیت خدا ۱۳۴
۱. علم فاقد نقش ایجابی و فعلی ۱۳۴
۲. علم دارای نقش ایجابی و فعلی ۱۳۵
- دیدگاه تفکیک (علم فاقد نقش ایجابی و اقتضایی) ۱۳۶
- تحلیل و بررسی ۱۳۷
- الف) آیات و نقش علم خدا در فاعلیت ۱۳۷
- ب) الف) آیات دال بر صدور ممکنات از خزینه علم الهی ۱۳۷
- ج) الهی) آیات تعلیل فاعلیت و خالقیت مطلق خدا، به صفت علم و قدرت ۱۳۹
- ب) روایات ۱۴۰
- ۱-ب) روایات ظاهر در انتساب خلقت و اراده جهان به علم الهی ۱۴۰
- ۲-ب) تأثیر علم در مشیت و اراده ۱۴۱
- ۳-ب) روایات قضا و قدر ۱۴۱
- ج) تعارض با دیدگاه دیگر اصفهانی ۱۴۳
- ارزیابی کلی و جمع‌بندی ۱۴۵
- گفتار دوم: نقش مشیت و اراده در فاعلیت الهی ۱۴۶
- مبادی فعل اختیاری انسان ۱۴۶
۱. اشاره‌ای به دیدگاه‌ها در باره مشیت و اراده خدا ۱۴۶
۲. نظریه تفکیک ۱۴۹
۳. اصفهانی ۱۵۰
۴. ادله نگره تفکیک (آیات و روایات) ۱۵۱
- تحلیل و بررسی ۱۵۳
- الف) عدم دلالت آیات بر نفی اراده ذاتی ۱۵۳

- ب) حمل روایات نافی به اراده عرفی (مادی و انسانی)..... ۱۵۳
- ج) حمل روایات نافی به اراده مستقل از خدا..... ۱۵۴
- د) صفت «مشیت و اراده فعلی» ناتوان از توجیه فعل و فاعلیت الهی..... ۱۵۴
- ه) ابهام در توصیف اولین فعل به مشیت و اراده و ایجاد و تعیین علمی و رابطه آن با ذات الوهی..... ۱۵۵
- و) تعارض در توصیف مشیت و اراده به فعل و علم..... ۱۵۶
- ز) توجیه و تفسیر اراده خدا با روایات توصیف خدا به صفات «حب»، «جود»، «مفیض»..... ۱۵۷
- گفتار سوم: چگونگی فاعلیت خدا (خلقت از عدم)..... ۱۶۰
۱. اشاره‌ای به دیدگاه‌ها..... ۱۶۰
۲. دیدگاه تمسک (تفسیر فاعلیت بالابداع و خلقت از عدم)..... ۱۶۲
۳. ادله نکره تفکیک..... ۱۶۵
- ۱-۳. آیات دال بر خلقت از عدم..... ۱۶۵
- ۲-۳. آیات دال بر تباین وجود خالق و مخلوق..... ۱۶۶
- تحلیل و بررسی..... ۱۶۶
- الف) قابل جمع بودن آیات دال بر خلقت از عدم با نظریه فلاسفه و عرفا..... ۱۶۷
- ب) آیات دال بر وجود بسیط پیشین جهان در ذات الوهی و تنزل جهان از آن (نظریه صدور و ظهور)..... ۱۶۷
- ج) آیات دال بر نظریه تجلی و وحدت وجود (رد نظریه تباین خالق و مخلوق)..... ۱۶۸
- ۱-۳. روایات..... ۱۶۸
- ۱-۳-۳. روایات دال بر خلقت جهان از عدم..... ۱۶۸
- تحلیل و بررسی..... ۱۷۰
- الف) روایات دال بر علیت خدا و معلولیت جهان (نظریه فلاسفه)..... ۱۷۰
- ب) روایات دال بر تجلی و وحدت وجود (نظریه عرفا)..... ۱۷۱
- ج) روایات دال بر وجود پیشین جهان..... ۱۷۱
- د) روایات خلقت از عدم، قابل جمع با نظریه صدور و ظهور (تفسیر

- ۱۷۲ عدم، به عدم وجود تفصیلی).....
- ۱۷۲ (ه) توجه اشکال عقلی به نظریه خلقت از عدم.....
- ۳-۳-۲. روایات دال بر ثبات وجود خدا و عدم صدور شیئی از آن در مقام خالقیت..... ۱۷۲
- تحلیل و بررسی (عدم تفکیک حقیقت خروج و تنزل وجود)..... ۱۷۳
۴. اشاره‌ای به چند نقد دیگر..... ۱۷۵
- ۴-۱. ابهام در اصطلاح «جعل» و اضطراب تفکیکیان در آن..... ۱۷۵
- ۴-۲. ابهام در معنای تملیک..... ۱۷۷
- ۴-۳. عدم تبیین رابطه تکوینی فاعلیت خدا با فعل..... ۱۷۸
- ۴-۴. تعریف فاعل و علت به انفعال، تعریف خلاف ظاهر و اشتباه..... ۱۷۸
- ۴-۵. اشکالات نظریه خلقت از عدم..... ۱۷۹
- گفتار چهارم: فاعلیت و نقش خدا در بقا و تدبیر جهان (انکار نظام علیت و سنخیت)..... ۱۸۳
- ازلیت یا حدود فاعلیت خدا..... ۱۸۴
- جمع‌بندی فصل..... ۱۸۵
- فصل دوم: جهان‌شناسی..... ۱۸۹**
- مبحث اول: حدوث و قدم جهان..... ۱۹۱**
- گفتار اول: تبیین نظریه ازلیت جهان و فیض الهی..... ۱۹۱
۱. ویژگی‌های سلسله سابق..... ۱۹۱
۲. تعریف ازلی و مصادیق آن..... ۱۹۲
۳. تعدد ازلیات (تفکیک بین ازلی ذاتی و تبعی)..... ۱۹۴
- گفتار دوم: نظریه تفکیک..... ۱۹۴
۱. ادله قرآنی..... ۱۹۵
- تحلیل و بررسی..... ۱۹۶
- الف) جرح در دلالت آیات بر نفی ازلیت فعل الهی..... ۱۹۶
- ب) آیات دال بر ازلیت فعل الهی و جهان..... ۱۹۷
- ۱-ب) عدم خلقت ازلی، مستلزم مغلولیت ید الله..... ۱۹۸
- ۲-ب) عدم اتمام کلمات و خلائق الهی..... ۱۹۹
- ۳-ب) قدرت خدا بر خلق اول و ازلی..... ۱۹۹

- ۴-ب) لزوم تحقق وصف آخریت خدا ۲۰۰
- ج) ادله عقلی مثبت ازلیت جهان ۲۰۱
۲. ادله روایی ۲۰۲
- تحلیل و بررسی ۲۰۳
- الف) اشکال دلالی ۲۰۳
- ب) روایات دال بر ازلیت فعل الهی ۲۰۴
- ۱-ب) نسبت قدمت به فعل خدا ۲۰۴
- ۲-ب) نسبت قدمت به مخلوق خدا ۲۰۷
- توصیف نور و ملک خدا به قدیم ۲۰۸
- ۳-ب) پاسخ به یک شبهه (تفسیر قدمت و دوام به زمان کثیر) .. ۲۰۹
۳. ادله عقلی ۲۱۰
- ۱-۳. مشیت و اراده مستلزم حدوث جهان ۲۱۰
- تحلیل و بررسی ۲۱۱
- ۲-۳. انتهای سلسله متقدم به خدا مستلزم حدوث ۲۱۱
- تحلیل و بررسی ۲۱۱
- ۳-۳. دلالت نفس خلقت، بر تحقق نقطه شروع ۲۱۲
- تحلیل و بررسی ۲۱۲
- مبحث دوم: رابطه خدا و جهان (وحدت یا تباین - توحید ذاتی)..... ۲۱۵**
- گفتار اول: ادله قرآنی دیدگاه تفکیک ۲۱۷
۱. آیات دال بر تباین وجود الوهی و مخلوق ۲۱۸
۲. آیات دال بر خلقت جهان از عدم ۲۱۹
- گفتار دوم: ادله روایی نگره تفکیک ۲۱۹
۱. روایات دال بر تباین وجود الوهی و مخلوق «تنزیه» ۲۲۰
- تحلیل و بررسی ۲۲۱
- الف) تفسیر تباین به اختلاف در جهات امکانی ۲۲۱
- ب) روایات دال بر وحدت وجود و حمل روایات نافی به نفی وجود مستقل ۲۲۲
- ج) رجوع به آیات و عقل در تعارض ۲۲۲

- ۲۲۳..... ۲. روایات دال بر خلقت جهان از عدم.
- ۲۲۳..... گفتار سوم: آیات دال بر وحدت وجود.
- ۲۲۴..... ۱. حضور خدا در تمام ابعاد هستی (داخل و خارج).
- ۲۲۴..... ۲. معیت حقیقی خدا با اشیا.
- ۲۲۶..... ۳. قرب خدا به انسان.
- ۲۲۶..... ۴. توصیف خدا به: اول و آخر، ظاهر و باطن.
- ۲۲۷..... ۵. توصیف خدا به: نور آسمان‌ها و زمین.
- ۲۲۹..... ۶. توصیف اشیا به هالک و استثناى خدا.
- ۲۳۱..... گفتار چهارم: روایات دال بر وحدت وجود.
- ۲۳۲..... ۱. حضور خدا در تمام ابعاد هستی (داخل و خارج).
- ۲۳۴..... ۲. معیت خدا با اشیا.
- ۲۳۵..... ۳. حصر ظهور وجود و ظهور خدا.
- ۲۳۶..... ۴. حصر وجود به خدا و توصیف غیر به باطل.
- ۲۳۷..... ۵. جهان تجلی نور الهی.
- ۲۴۳..... **مبحث سوم: عوالم و منشأ اولیه آن.**
- ۲۴۳..... گفتار اول: تعداد و مراتب عوالم.
- ۲۴۴..... ۱. عالم انوار مجردة و عقول.
- ۲۴۶..... ۲. عالم ارواح، اشباح، اظله.
- ۲۴۷..... ۳. عالم طینت (عالم ذر اول).
- ۲۴۷..... ۴. عالم ذر (ذر دوم).
- ۲۴۷..... ۵. عالم دنیا و آخرت.
- ۲۴۸..... ۶. دلیل نگره تفکیک (ظواهر روایات).
- ۲۴۹..... تحلیل و بررسی.
- ۲۴۹..... الف) جرح در سند روایات عالم ذر.
- ۲۵۱..... ب) اختلاف روایات عالم ذر با ظاهر آیه ذر.
- ج) اختلاف روایات عالم ذر مادی با آیات و روایات دال بر وجود عالم مجرد
مثالی..... ۲۵۱
- د) اختلاف و اضطراب محتوای روایات عالم ذر..... ۲۵۱

- ۲۵۳..... (ه) اشکالات محتوایی روایات عالم ذر مادی
- ۲۵۴..... (و) دیدگاه مختار (تفسیر عالم ذر به عالم مجردات و عقول)
- ۲۵۴..... گفتار دوم: منشأ اولیه خلقت جهان (اولین مخلوق)
- ۲۵۵..... ۱. نور نبوی و جوهر بسیط (تفکیک بین وجود مجردات و اجسام)
- ۲۵۶..... ۲. جوهر بسیط و نور نبوی (تفکیک بین اولین مخلوق حقیقی و تفصیلی)
- ۲۵۷..... تحلیل و بررسی
- الف) اختلاف و اجمال روایات «مخلوق اول»، مقتضی عدول از مبانی تفکیک..... ۲۵۷
- ب) اختلاف تفکیکیان در تقدم نور «نبوی» بر «ماء» و بالعکس..... ۲۵۷
- ج) تحلیل «وجود نوری نبوی» به «وجود ظلمانی» و «نور افاضی» خلاف روایات..... ۲۵۸
- د) اضطراب در تفسیر مخلوق اول با قول به انشعاب وجود نوری نبوی به دو قسم..... ۲۵۸
- ه) تأخر خلقت «الماء» بر خلق «نور نبوی» خلاف برخی روایات..... ۲۵۹
- و) ایهام در «ماء بسیط»..... ۲۵۹
- مبحث چهارم: موجودات مجرد..... ۲۶۱**
- گفتار اول: انوار اهل بیت..... ۲۶۲
- گفتار دوم: عقول مجرد و انکار آن..... ۲۶۲
۱. عقول طولی و عرضی و تعداد آنها..... ۲۶۳
۲. روایات دال بر وجود عقول مجرد..... ۲۶۴
- ۱-۲. روایات توصیف عقل به موجود کامل و محبوب‌ترین مخلوق الهی... ۲۶۵
- ۲-۲. روایات توصیف عقل به وجود روحانی، مجرد و مخلوق از نور عرش الهی. ۲۶۷
- گفتار سوم: ملائکه..... ۲۶۸
۱. آیات دال بر جسمانیت ملائکه..... ۲۶۸
- تحلیل و بررسی..... ۲۶۸
- الف) زبان قرآن، زبان چندساحتی (حمل صفات مادی ملائکه بر تمثیل و استعاره)..... ۲۶۸

- ۲۷۰ عدم دلالت آیات بر جسمیت تمام ملائکه
- ۲۷۱ تعارض با آیات دال بر وجود ملائکه مجرد
- ۲۷۲ نزول جبریل بر نفس پیامبر ﷺ
- ۲۷۳ ۲. روایات دال بر جسمانیت ملائکه
- ۲۷۳ تحلیل و بررسی (روایات دال بر مجرد ملائکه)
- ۲۷۴ الف) توصیف ملائکه به وجود عقلی
- ۲۷۴ ب) توصیف ملائکه به وجود روحانی
- ۲۷۵ ج) فقدان صفات مادی
- ۲۷۷ د) توجیه صفات مادی ملائکه مثل بال
- ۲۷۷ گفتار چهارم: عقل، علم و روح
- ۲۷۹ مبحث پنجم: نگره تفکیک و انکار نظام علیت
- ۲۷۹ ۱. اشاره‌ای به دیدگاه
- ۲۷۹ ۱-۱. انکار نظام علیت (شماره)
- ۲۸۰ ۱-۲. علیت طولی (جمع فاعلیت خدا و علیت)
- ۲۸۰ ۱-۳. علیت اعدادی فلاسفه و متكلمان (جمع فاعلیت خدا و علیت)
- ۲۸۱ ۱-۴. نظریه تشان عرفا (ارجاع علیت به تشان)
- ۲۸۱ ۲. دیدگاه تفکیک (انکار علیت و ادله آن)
- ۲۸۴ ۲-۱. لزوم نسبت جبر، عجز و جهل به خدا
- ۲۸۵ ۲-۲. لزوم ازلیت جهان
- ۲۸۵ ۲-۳. لزوم سنخیت بین جهان و خدا
- ۲۸۶ تحلیل و بررسی
- ۲۸۶ الف) آیات دال بر نظام علیت
- ۲۸۸ ب) روایات دال بر نظام علیت
- ۲۹۰ ج) جمع آیات و روایات نظام علیت و توحید افعالی
- ۲۹۱ ۳. اشاره‌ای به چند نکته عقلی در نقد نگره تفکیک
- ۲۹۱ ۳-۱. اصل سنخیت و ضرورت علی حکم عقل
- ۲۹۱ ۳-۲. خلط اذن و رضایت تکوینی و اعتباری خدا
- ۲۹۳ ۳-۳. اعتراف اصفهانی بر وجوب صدور و فعل از خدا

۲۹۳.....	جمع‌بندی فصل
۲۹۷.....	فصل سوم: انسان‌شناسی.....
۲۹۹.....	مبحث اول: مکتب تفکیک و قول به جسمانیت نفس و روح انسان.....
۳۰۰.....	گفتار اول: آیات دال بر جسمانیت نفس.....
۳۰۰.....	۱. توصیف روح به صفات مادی.....
۳۰۱.....	۲. خلقت انسان از عنصر مادی.....
۳۰۱.....	تحلیل و بررسی.....
۳۰۱.....	الف) توجه به زبان تمثیل دین.....
۳۰۲.....	ب) آیات مثبت تجرد نفس.....
۳۰۲.....	۱. تجرد نفس به اعتبار علت فاعلی نفس (انتساب به خدا).....
۳۰۲.....	۲. تجرد نفس به اعتبار علت مادی و صوری (نحوه خلقت، وجود و قیاس).....
۳۰۴.....	۳. تجرد نفس به اعتبار علت غائی (صیروت و رجوع به سوی خدا).....
۳۱۰.....	گفتار دوم: روایات دال بر جسمانیت نفس.....
۳۱۱.....	۱. روایات دال بر آفرینش نفس از ماده (طینت، خاک، لطف و غیره).....
۳۱۳.....	۲. روایات دال بر تعریف نفس به جسم.....
۳۱۴.....	۱-۲. جسم رقیق بودن روح.....
۳۱۶.....	۲-۲. تشبیه روح به هوا و باد.....
۳۱۸.....	۳. روایات دال بر حدوث و تغیر انسان.....
۳۱۹.....	۴. روایات دال بر ویژگی‌های مادی نفس.....
۳۲۲.....	تحلیل و بررسی.....
۳۲۲.....	الف) عدم دقت در تفکیک معاد جسمانی و روحانی.....
۳۲۳.....	ب) دلالت ذیل روایت بر تجرد.....
۳۲۳.....	ج) حدیث تشبیه جسم و روح، مثبت تغایر و تجرد روح.....
۳۲۴.....	د) تعلق روح به بدن و قالب مثالی دلیل تجرد آن.....
۳۲۴.....	ه) روایات مثبت تجرد نفس.....

۱- ۵) هستی‌شناختی نفس (تقسیم نفس به: روح القدس، روح‌العقل،

کلیه الهیه)..... ۳۲۵

۲- ۵) تعلق نفس به بدن و قالب مثالی در عالم مثال ۳۲۹

۳- ۵) عالم ملکوت، متعلق معرفت نفوس پیامبران و اهل بیت ۳۳۰

۴- ۵) ملازمه بین شناخت نفس و شناخت خدا ۳۳۲

۵- ۵) تشرف و بیتوته پیامبر در محضر الوهی ۳۳۳

مبحث دوم: مکتب تفکیک و قول به عقل مجرد منفصل و انکار عقل متصل

انسان ۳۳۵

تحلیل و بررسی ۳۳۶

مبحث سوم: مکتب تفکیک و قول به علم مجرد افاضی انسان ۳۳۷

۱. فرق علم و عقل ۳۳۷

اشتراک تفکیکیان با فلاسفه در توصیف علم به وجود مجرد ۳۳۸

۲. فرق «علم» و «فهم و یقین» ۳۳۹

تحلیل و بررسی ۳۴۱

الف) مشکل عقلی رابطه علم (بهره عقلی مجرد) با نفس جسمانی ۳۴۱

ب) فقدان مستند روایی ۳۴۱

ج) اعطای علم توسط خدا از طریق نظام سببیت ۳۴۱

د) تفسیر علم به مرتبه کامله ۳۴۲

ه) آیات و روایات دال بر توصیف علم به فعل انسان ۳۴۴

مبحث چهارم: جبر و اختیار ۳۴۷

۱. تعریف اختیار (مالک رأی خویش) ۳۴۸

۲. رابطه فعل انسان با خدا (نقش خدا اعطایی و اعدادی) ۳۴۹

تحلیل و بررسی ۳۵۱

الف) عدم استناد افعال انسان به خدا، خلاف توحید خالق و افعالی ۳۵۱

ب) مشیت و اراده انسان متوقف بر مشیت الهی ۳۵۳

ج) خدا مالک انسان و افعالش ۳۵۴

د) انسان واجد صفات کمالی در ذات خویش (ابهام در نقش فاعلی انسان) ۳۵۴

راهنماشناسی ۳۵۷

۳۵۷	جمع‌بندی فصل
۳۶۱	فصل چهارم: معادشناسی
۳۶۳	مبحث اول: معاد عنصری یا روحانی
۳۶۳	گفتار اول: دیدگاه تفکیک و مبانی آن
۳۶۴	۱. مبنای خداشناختی (فاعلیت خدا- خلقت از کم عدم)
۳۶۴	۲. مبنای هستی‌شناختی
۳۶۵	۳. مبنای انسان‌شناختی
۳۶۶	گفتار دوم: مستندات نگره تفکیک (ظواهر آیات و روایات)
۳۶۶	تحلیل و بررسی
۳۶۷	الف) تفاوت معاد قرآنی و نگره تفکیکی (صیوررت کل به سوی خدا)
	ب) آیات دال بر خلقت مثل بدن دنیوی، مفسر و مقید آیات دال بر خلقت عین بدن دنیوی
۳۷۰	
۳۷۳	ج) آیات دال بر تفاوت جهانی عالم آخرت و دنیا (تفسیر معاد به خلق جدید)
۳۷۴	د) آیات دال بر خلق مثل و مشابه بدن دنیوی
۳۷۵	ه) آیات و روایات دال بر تفاوت حیات دنیوی و اخروی
۳۷۶	و) خصوصیات غیرمادی بهشت و بهشتیان
۳۷۸	ز) مبانی نگره تفکیک ناسازگار با مبانی قرآنی و روایی
۳۷۸	ح) اشکالات عقلی
۳۸۱	مبحث دوم: دیگر آموزه‌های معاد
۳۸۱	گفتار اول: وجود فعلی بهشت و جهنم، امکان رؤیت و غفلت برخی از آن
۳۸۲	تحلیل و بررسی
۳۸۲	الف) وسعت مادی عالم‌تاب بهشت، مزاحم مکان جهنم
۳۸۲	ب) حجاب غفلت و ماده، مانع رؤیت بهشت و جهنم
۳۸۴	گفتار دوم: قبر
۳۸۵	تحلیل و بررسی
۳۸۵	الف) روایات مفسر قبر به بدن و حیات برزخی
۳۸۸	ب) محذورات حمل روایات قبر بر قبر خاکی

- گفتار سوم: عذاب اعتباری یا تکوینی (تجسم اعمال) ۳۸۹
- تحلیل و بررسی ۳۹۲
- الف) آیات و روایات دال بر تکوینی‌انگاری مجازات آخروی ۳۹۲
- ب) محذورات عقلی نظریه اعتباری‌انگاری عذاب آخروی ۳۹۵
- ج) ادعای تبعض در مجازات آخروی (تکوینی و اعتباری)، خلاف نصوص دینی .. ۳۹۵
- جمع‌بندی فصل ۳۹۶
- نتیجه‌ها و جمع‌بندی کتاب ۳۹۹**
- یکم: کلیات ۴۰۱
- دوم: خدشناسی ۴۰۱
- سوم: جهان‌شناسی ۴۰۴
- چهارم: انسان‌شناسی ۴۰۵
- پنجم: معادشناسی ۴۰۷
- منابع ۴۰۹**
۱. فارسی ۴۰۹
۲. عربی ۴۱۳

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بار دیگر تعالیم متعالی و مرفعی اسلام، به عنوان معارف نجات‌بخش، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر گردید. تجدید حیات اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان شد، از دیگر سو باعث هم‌ای شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکتب‌های بشرساخته و نظام‌های مبتنی بر آنها در جهان دیگر ملل گشت.

بایستگی بسط تحقیق و مطالعه متقن و مشهود، نظریه‌پردازی و نوآوری در زمینه مبانی معارف دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت عالمانه و روزآمد به «حوادث واقعه فکری»، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز رهایی‌بخش و نیز لزوم آسیب‌شناسی فرهنگ ملی، دفاع درست و دقیق از دین و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی آن و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی ممحض و کارآمدی را فرض می‌نمود. به اقتضای ضرورت‌های پیش‌گفته، حسب‌الامر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش و تدبیر آیت‌الله‌علی‌اکبر رشاد، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان نهادی علمی- فکری، دانشگاهی- حوزوی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشگاه دارای شخصیت حقوقی مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی است که اکنون در قالب چهار پژوهشکده «حکمت و دین‌پژوهی»،

«نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و چند مؤسسه وابسته، برای تحقق اهداف مذکور در اساسنامه مصوب خود، فعالیت می‌کند.

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی که مشتمل بر هفت گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «قرآن‌پژوهی»، «تخصصی علوم انسانی قرآنی»، «فلسفه»، «کلام»، «عرفان» و «منطق فهم دین» است، در جهت تحقق اهداف زیر فعالیت می‌نماید:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛
۲. تبیین و سامان‌دهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
۴. پاسخ به شبهات القایی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
۵. نقد مکتب‌های دینی که در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی.

یکی از حوزه‌های معرفتی مورد اهمیت خاص در پژوهشگاه، خاصه در گروه‌های پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، حوزه تخصصی کلام شیعی است که در این حوزه، پژوهش و تحقیق در تاریخ، مسائل و مبانی علم کلام شیعه با رویکرد تبیینی (اثباتی) و دفاعی (نقد شبهات) صورت می‌گیرد و مباحث کلام شیعی در این حوزه مربوط به مبدأ، نبوت، امامت، معاد، عدل، جهان و انسان‌شناسی خواهد بود.

اثر «نقد مکتب تفکیک، دفتر دوم: مسائل کلامی»، نتیجه یکی از پژوهش‌های گروه «کلام» است که توسط محقق ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین محمدحسن قردردان قراملکی، عضو هیئت علمی گروه کلام پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی به سامان رسیده است. ایشان در این اثر، تلاش می‌کند عدم اتقان مبانی مکتب تفکیک را اثبات نماید و به نقد منابع معرفت‌شناختی مکتب تفکیک اعم از اثباتی و سلبی بپردازد، زیرا بنیان‌گذاران این مکتب مدعی‌اند منبع معرفت‌شناختی دین عمدتاً به روایات و قرآن منحصر

است و لازمه آن، نفی منابع معرفتی دیگر همچون عقل، اجتهاد و علوم بشری یا تحدید و تضییق آنهاست. در این تحقیق، اعتبار منابع متعدد با تأکید بر روایات اثبات خواهد شد.

نویسنده ارجمند کتاب، در سال‌های اخیر، کتب و مقالات متعددی را در حوزه الهیات و کلام فلسفی نگاشته است که مجموعه شش جلدی «پاسخ به شبهات کلامی» از آثار موفق ایشان است. «خدا در تصور انسان»، «اسماء و صفات خدا»، «قاعده الواحد از منظر متکلمان» و «توحید ذاتی و وحدت وجود از نگاه کلامی» نیز از آثار دیگر نویسنده محترم است.

در پایان، از همه اعضای محترم شورای علمی گروه کلام و ارزیابان محترم حجت‌الاسلام والمسلمین حمیدرضا شاکرین و حجت‌الاسلام والمسلمین قاسم ترخان و به ویژه مولف گرامی که با سعه صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند قدردانی نموده، توفیق ایشان را از خدای سبحان خواستاریم و از استادان و صاحب‌نظران درخواست می‌کنیم تا با ارائه نظرات ارزنده خود، ضمن کمک به تکمیل این تحقیق ارزشمند، ما را در این راه برتر دیگر یاری فرمایند.

گروه کلام

پژوهشکده حکمت و دین پژوهی

مقدمه

۱. بیان مسئله

در باره تفسیر دین و آموزه‌های آن، رهیافت‌های مختلفی از صدر اسلام تا کنون مطرح شده است. یک رهیافت بیشتر به نقل و ازجمله روایات اهتمام دارد. سرآغاز این جریان در اسلام، اهل حدیث و ظاهر از اهل سنت در سده اول هجرت است. در تشیع، مصداق بارز این رهیافت در سده‌های اخیر، مکتب اخباری‌گری است که توسط محقق اهری آبادی دوباره ظهور کرد، لکن بعد از مدتی توسط طرفداران علم اصول و اجتهاد عقل محقق بهبهرانی و غیره با استدلال‌های متقن به حاشیه رانده شد؛ اما در چند دهه اخیر، این مکتب با اصلاحات و تطورات جدیدی تحت عنوان مکتب تفکیک و خراسان، این بار در حوزه عقاید ظهور پیدا نمود و مدعی است که تفسیر آموزه‌های اعتقادی باید با محوریت روایات صورت گیرد. آنان خصوصاً مؤسس تفکیک «میرزای مهدی اصفهانی»، مخالف به‌کارگیری عقل بشری^۱ و فلسفه و عرفان در تفسیر دین‌اند و برخی‌شان نهایت با تفسیر خاص از عقل (عقل فطری) موافق بوده و نقش عقل برهانی، فلسفه و عرفان را حذف کرده یا به حداقلی فروکاسته‌اند. این خوانش از دین، مخالف ظاهر و نص آیات و روایات و قرائت امثال شیخ مفید،

۱. در متن کتاب اشاره خواهیم کرد تفکیکیان منکر عقل درونی و باطنی انسان شده و تنها به عقل بیرونی و اعطایی خدا معتقدند.

خواجه طوسی، علامه حلی، علامه طباطبایی، امام خمینی، مطهری و جوادی آملی است. اگر بتوان برای هر دو نگره در صدر اسلام مثالی ذکر کرد، باید از باب حسن الظن به سلمان و ابوذر اشاره شود که ابوذر دارای ایمان خالص بود، اما میزان علم و معرفت دینی اش تا حدی از لایه‌های باطنی و عمقی برخوردار نبود، به همین خاطر اگر بر زوایای اعتقادات سلمان آگاه می‌شد، چه‌بسا حکم کفر و قتلش را صادر می‌کرد؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام به نقل از امام سجاد علیه السلام به این نکته تصریح نموده است.^۱

ما در این مجال، در صدد نقد نگره تفکیک هستیم که نگره آنان به معارف دین در حد ظواهر روایات، آن‌هم بخشی از روایات است که به‌سان اخباریون در فقه به ظواهر روایات تمسک نموده و به منابع معرفتی دیگر از جمله عقل به عنوان رسول باطنی اهتمام یا اهتمام لازم را مبذول نمی‌کنند. تنقیح مبانی تفکیکیان در دفتر اول ارائه شده و در این تحقیق، بیشتر در صدد تبیین و تحلیل مواضع مکتب تفکیک در مواجهه با مسائل کلامی هستیم تا روشن شود برخی دیدگاه‌های تفکیکیان، نه تنها با عقل، بلکه با خود روایات نیز همخوان نیستند.

۲. ضرورت و اهمیت تحقیق

فلسفه جاودانگی، پویایی و خاتمیت آنین مقدس اسلام به جامعیت، فطری بودن و عقلانیت آن برمی‌گردد که در هر عصری با استفاده از منابع مختلف خود (نقل، عقل) می‌تواند نیازهای معرفتی و فطری مخاطبان خود را تأمین و اشباع کند؛ اما حصر منبع معرفتی دین به یک منبع، مثل روایات و نادیده‌انگاری منابع دیگر مثل قرآن و عقل و به تبع آن، کلام عقلی و فلسفی، فلسفه و عرفان، آسیب جدی به بالندگی اسلام متوجه می‌کند. اشاره شد که در

۱. «وَاللّٰهُ لَوْ عَلِمَ اَبُوذَرٍّ مَا فِي قَلْبِ سَلْمَانَ لَقَتَلَهُ» (محمد بن یعقوب کلینی؛ کافی؛ ج ۱، ص ۴۰۱/ ابن الصفار؛ بصائر الدرجات؛ ج ۱، ص ۲۵/ سید مرتضی؛ الامالی؛ ج ۲، ص ۳۱۶). در منابع دیگر هم چنین گزارش شده است: «عَلِمَ سَلْمَانٌ عَلِمًا لَوْ عَلِمَهُ اَبُوذَرٍّ الْغَفَارِيُّ كَفَر» (صدوق؛ الاختصاص؛ ص ۱۲).

دو سه سده اخیر، این آسیب توسط اخباریون متوجه اسلام و مکتب تشیع شد که با استدلال‌های متقن اندیشوران نامی خنثی شد، لکن این آسیب دوباره توسط مکتب تفکیک بسط پیدا کرده و مخاطبانی به‌خصوص از میان طلاب جوان جذب نموده است؛ درحالی‌که عصر امروز عصر روشنگری و عقلانیت است و محروم‌نمودن اسلام از این منبع الهی و به تعبیر روایات، رسول باطنی، خللی بر فهم ناب دین وارد خواهد کرد؛ از سوی دیگر، مهم‌ترین سلاح و دلیل تفکیکی‌ها، استناد به ظواهر آیات و روایات است که ظاهر برخی روایات مثبت مدعایشان است و این موجب جذب برخی شده است؛ لذا ضروری است ضعف مدعایشان اثبات شود و نشان داده شود که برای تحلیل موضع آیات و روایات، نه به صورت جزیره‌ای و دیدن روایات خاص، آن‌هم به صورت یک طرفه، بلکه باید مجموع آیات و روایات از حیث سند و دلالت به صورت شبکه‌ای مشاهده و تحلیل شود.

۳. پیشینه تحقیق

در تحلیل و نقد مکتب تفکیک، هرچند مقادیر و کتب مختلفی تدوین شده است، از آنجاکه عمده دلیل مکتب فوق، آیات و روایات است، به ذهن نگارنده خطور کرد که نقد این مکتب باید دقیقاً بر اساس مستند خودشان انجام گیرد؛ به این صورت که مدعایشان دقیقاً با تأکید بر آیات و روایات مورد تحلیل و نقد قرار گیرد و نشان داده شود که نه‌تنها مقتضای آیات و روایات، مخالفت با عقل و فلسفه و عرفان نیست، بلکه مقتضای‌شان اهتمام به عقل در تفسیر مسائل دین است تا معانی باطنی و ژرف آنها اصطیاد گردد. این کار (نقد تفکیک با تأکید بر آیات و روایات) بدون پیشینه است و اولین بار در این تحقیق ارائه خواهد شد.

۴. هدف اصلی تحقیق

هدف اصلی تحقیق، نشان‌دادن عدم اتقان برخی مدعیات مکتب تفکیک

در حوزه مسائل کلامی است تا روشن شود که با وجود ادعای استناد تفکیکیان به آیات و روایات، این ادعا عملاً در مسائل متعدد کلامی صورت صدق به خود نگرفته است و فرضیه‌شان از عدم اهتمام به عقل و بواطن نصوص دینی و روح عقلانیت حاکم بر آنها نشنت گرفته است.

۵. سوالات و فرضیه تحقیق

آیا دیدگاه مکتب تفکیک در تفسیر مسائل کلامی با موضع آیات و روایات همخوانی دارد؟

فرضیه تحقیق بر این اصل استوار است که علی‌رغم ادعای اهتمام تفکیکیان بر آیات و روایات، مواضع آنان در تبیین مسائل اعتقادی در موارد متعدد با نصوص دینی فاصله دارد.

۶. زمینه‌های استفاده و کاربرد نقد کلامی

زمینه استفاده از تحقیق فوق، در مباحث بنیادی در حوزه معرفت دینی است که می‌کوشد خطای معرفتی تفکیکیان در تبیین مسائل کلامی را نشان دهد.

۷. روش انجام تحقیق

روش تحقیق از لحاظ جمع‌آوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و از لحاظ رویکرد، روش نقلی، عقلی و انتقادی خواهد بود.

۸. نوآوری

الف) نوآوری در موضوع: مکتب تفکیک با کتاب‌ها و مقالات مختلفی با ابعاد مختلف مورد نقد قرار گرفته که عمدتاً یا موضوعات و مسائل آن با نگاه عقلی نقد شده یا نهایت نقدهای اندکی متوجه روش مکتب تفکیک شده است، اما در نقد آن با یک رویکرد جامع و خاص با تأکید بر خود آیات و روایات، نگارنده برای آن اثر مشابهی نیافت و از این حیث موضوع و روش تحقیق کاملاً نو است.

ب) نوآوری در تکثیر ادله: نوآوری دیگر تحقیق در تکثیر ادله نقلی و عقلی در نقد نگره تفکیک و اثبات دیدگاه مختار است که نگارنده با فحص در آیات و روایات، به نصوص مختلفی در جرح مدعیات تفکیکیان برای اولین بار دست یافته است.

ج) نوآوری در نقدهای محتوایی و اثبات فرضیه: برخی نقدهای محتوایی ناظر بر نگره تفکیک یا اثبات دیدگاه مختار حاصل تأملات نگارنده است که در متن خواهد آمد.

در پایان، از ارزیابان تحقیق، اندیشوران فرهیخته حجج اسلام: دکتر حمیدرضا شاکرین و دکتر قاسم ترخان (زید عَزَّهْمَا) - که با یادآوری نکات عالمانه خود بر غنای تحقیق افزوده‌اند - و همچنین از اعضای گروه کلام و مدیر فاضل آن و انتشارات پژوهشگاه، تشکر و قدردانی می‌نمایم.